FRANC SALEŠKI FINŽGAR

(1871–1962)

ŽUPNIK
PISATELJ
AKADEMIK

Uredila Marija Stanonik

Marija Stanonik, ur.
FRANC SALEŠKI FINŽGAR (1871–1962) – ŽUPNIK, PISATELJ, AKADEMIK

© Celjska Mohorjeva družba, 2024
Vse pravice pridržane.

Izid knjige je finančno podprla SAZU.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6.09Finžgar F. S.(082)
929Finžgar F. S.(082)

FRANC Saleški Finžgar (1871-1962) : župnik, pisatelj, akademik / uredila Marija Stanonik ; [avtorji besedil Peter Štih ... [et al.] ; namesto uvoda Peter Štih ; Od akademij do monografije o akademiku Marija Stanonik]. - Celje : Društvo Mohorjeva družba : Celjska Mohorjeva družba, 2024

ISBN 978-961-278-732-5
COBISS.SI-ID 211434755

FRANC SALEŠKI FINŽGAR (1871–1962)

ŽUPNIK
PISATELJ
AKADEMIK

Ob stopetdesetletnici rojstva in šestdesetletnici smrti

Uredila Marija Stanonik

1851

Celjska Mohorjeva družba
Prva slovenska založba

VSEBINA

Namesto uvoda 7
Peter Štih

Od akademij do monografije o akademiku 11
Marija Stanonik

FRANC SALEŠKI FINŽGAR **IN DOMAČE OKOLJE**

O priimku Finžgar 31
Marko Snoj

Gorenjščina v krajih Gospoda Hudournika in Dekle Ančke 37
Jožica Škofic

S Finžgarjem pri mizi 55
Janez Bogataj

Triglav 77
Jože Andrej Mihelič

Makalonca 91
Marija Stanonik

FRANC SALEŠKI FINŽGAR **IN ZGODOVINA**

Duhovniška pot Franca Saleškega Finžgarja 117
Bogdan Kolar

Jegličeva pisma Finžgarju 141
Luka Vidmar

Finžgarjev politični pogled na čas do druge svetovne vojne 159
Jurij Perovšek

Franc Saleški Finžgar v vrtincu druge svetovne vojne: med zvestobo Cerkvi in lastnimi prepričanji/načeli 179
Bojan Godeša

»Gospe in gospodje, lepo je biti Slovenec!« 193
Marko Jesenšek

FRANC SALEŠKI FINŽGAR **IN LITERATURA**

Zvrsti in žanri Finžgarjevega pripovedništva 221
Andrejka Žejn

Franc Saleški Finžgar in problem zgodovinskega romana 235
Janko Kos

Primerjava originalnega in alternativnega konca Finžgarjevega romana Pod svobodnim soncem 241
Lucija Mandić

Finžgarjeva lirska črtica v prvem desetletju 20. stoletja 255
Jožica Čeh Steger

Otroška in mladinska proza Franca Saleškega Finžgarja 269
Dragica Haramija

FRANC SALEŠKI FINŽGAR **IN SLOVENSKA KULTURA**

Trnovski tandem – stične točke v družbenem delovanju Franca Saleškega Finžgarja in Izidorja Cankarja 285
Andrej Rahten

Soglasje različnosti v delu za skupnost: korespondenca med Finžgarjem in Plečnikom 299
Marijan Rupert

Franc Saleški Finžgar in Ferdinand Kolednik kot prevajalec njegovih del 313
Igor Maver

Finžgarjevo uredniško delo pri Mohorjevi družbi 325
Jernej Kusterle

FRANC SALEŠKI FINŽGAR **IN STAVBNA DEDIŠČINA**

Finžgarjeva rojstna hiša 341
Mira Novak

Finžgarjeve koče in kapele 351
Janez Gril

Finžgarjeva skrb za študente – prizadevanja za Jegličev akademski dom 1936–1949 363
Branko Šuštar

Finžgarjev koncept prezentacije Prešernove rojstne hiše 395
Matjaž Koman

Finžgarjeva hiša (vila) v ljubljanskem Trnovem 415
Mima Suhadolc

AVTORJI PRISPEVKOV 433

Peter Štih

NAMESTO UVODA

Franc Saleški Finžgar spada med najbolj prepoznavne in brane slovenske pisatelje. Predvsem seveda zaradi romana *Pod svobodnim soncem*, ki ni bil samo obvezno čtivo generacijam šolske mladine, ampak obenem najbolj popularen slovenski zgodovinski roman. Zgodovinski okvir romana o življenju Slovanov na bizantinski meji ob spodnji Donavi predstavljajo najstarejša poročila o Slovanih, ki jih je okrog sredine 6. stoletja zapisal Prokopij iz Cesareje v svojem delu o gotski vojni. Ta v grščini napisana poročila so postala slovenskim bralcem – in z njimi tudi Finžgarju – bolj dostopna potem, ko jih je zgodovinar Franc Kos leta 1902 objavil v prvi knjigi *Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku* in jih pospremil z obsežnimi povzetki v slovenščini ter zgodovinskimi komentarji. Brez tega preddela bi Finžgar verjetno komaj lahko napisal svojo rodoljubno in romantično pripoved. Ta je v različnih izdajah in ponatisih doživela naklado, ki se meri v sto tisočih izvodih in je najbolj zaznamovala predstavo Slovencev o življenju starih Slovanov in o tem, kako so oziroma naj bi živeli njihovi predniki. Zaradi tega lahko rečemo, da spada tudi roman *Pod svobodnim soncem* med tiste »knjige, ki so nas napisale« in so konstitutivni del slovenske kulturne in narodne identitete.

Toliko čisto na kratko o Finžgarju kot zgodovinar; kot predsednik SAZU pa naj dodam, da je bil Franc Saleški Finžgar eden od osemnajstih ustanovnih članov naše Akademije, katere 85-letnice smo se spomnili novembra 2023 s slavnostno prireditvijo v Galeriji Cukrarna. Finžgar je bil prvih deset let tudi načelnik Razreda za umetnosti, v katerega so bili ob ustanovitvi Akademije leta 1938 imenovani še Rihard Jakopič, Matija Jama, Jože Plečnik in Oton Župančič.

V zgodovino SAZU pa se je Franc Saleški Finžgar vpisal tudi kot eden njenih največjih dobrotnikov, saj je Akademiji zapustil hišo, ki jo je dal zgraditi ob Gradaščici na Koleziji in v kateri je preživel zadnji del svojega življenja. Hiša, ki je v lasti Akademije že od leta 1962, je prišla pred nekaj leti po izselitvi zadnjih najemnikov še v njeno posest in končno smo lahko začeli z njeno obnovo in prenovo. Zaključena bo v letu 2024. V njej bodo apartmaji za gostujoče znanstvenike in umetnike, Finžgarjeva spominska soba, razstavna soba japonskih lesorezov iz zapuščine arhitekta Ivana Jagra Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ter manjši prireditveni prostor, ki smo ga poimenovali Klub pod svobodnim soncem.

V veliko veselje mi je, da sem novembra 2023 spoštovane članice in člane Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter druge udeležence v imenu Slovenske akademije znanosti in umetnosti lahko pozdravil na dvodnevnem simpoziju o Francu Saleškem Finžgarju, ki sta ga akademikinja Marija Stanonik in II. razred SAZU za filološke in literarne vede organizirala v Finžgarjevem domačem okolju v Žirovnici na Gorenjskem ter na sedežu Akademije. Tudi obsežen program Finžgarjevega simpozija je že sam po sebi pričal o pomenu, ki ga je imel Finžgar za slovensko kulturno zgodovino. Akademikinji Mariji Stanonik

se zahvaljujem tudi za uredništvo in pripravo te monografije o vélikem pisatelju in pomembnem (ustanovnem) članu SAZU.

Akad. prof. dr. Peter Štih, predsednik SAZU

Marija Stanonik

OD AKADEMIJ DO MONOGRAFIJE O AKADEMIKU

DVOJE UVODNIH POJASNIL O AVTORJEVEM IMENU IN NASLOVU MONOGRAFIJE

Najzanesljivejši odgovor na vprašanje, s katerim imenom se je Finžgar podpisoval, je sledeč: za prijatelje in ožje sorodnike se je podpisoval Franc, tudi France.[1] Večkrat je dejal, da je *Francetovega Franceta France*.[2] Tako se je podpisal tudi v eni od knjig z mladostnimi spomini. V knjigi *Makalonca*[3] (1944) je naveden kot Franc, prav tako v zadnji njegovi knjigi *Leta mojega popotovanja* (1957). Finžgar sam kot avtor povesti *Gostač Matevž* v pismu 30. 9. 1954 sosedu Jožetu Plečniku negoduje: »Všeč mi tudi ni bilo, da sem *Fran* – tako so maličili nekdaj naše krepke Francete, Fronce, Frančiške. Popraviti v klišeju ni bilo mogoče. Vsaka knjiga ima svojo posebno usodo, so trdili stari Rimljani« (Finžgar 1996, 58–59). Finžgarjevo željo po imenu, ki so ga uporabljali njegovi domači, so upoštevali pri izdaji njegovih *Izbranih del* leta 1962, ko je bil njihov avtor še živ. Tokratna monografija sledi pisateljevi želji, da tudi javno (p)ostaja Franc, kar je bilo njegovo krstno ime.

Franc Saleški Finžgar je želel imeti na nagrobniku napis ŽUPNIK, PISATELJ, AKADEMIK. To se je obdržalo vse do enotne preureditve duhovniških grobov na Žalah, ko so na njih poenotili tudi vse napise, zato je omenjeni napis na Finžgarjevem nagrobniku izginil. Oživljamo ga z naslovom pričujoče znanstvene monografije.

---

1 Njegovi sestrični in gospodinji Anici Finžgar pa kot Oča, tudi Finžgar Oča.

2 Poudarek avtorice članka.

3 Na vprašanje, kako se je sam podpisoval, Janez Bogataj avtorici prispevka pojasnjuje: »Finžgarjevih podpisov imam kar nekaj, a so večinoma le priimki.«

KONTINUITETA LJUBLJANSKIH AKADEMIJ DO SAZU

Po prepričanju Janeza Menarta bi akademska čast za znanstveno delo, gledano kronološko, najprej pripadla slovenskim protestantom s Trubarjem na čelu, saj so pri svojem delu izpričevali slovensko ljudsko-narodno zavest in vrsto znanstvenih hotenj, čeprav so bile njihove glavne pobude sicer verskega značaja. Med drugim so hoteli načrtno opismeniti Slovence in so zato morali gojiti vsaj jezikoslovje in delno tudi besedno ustvarjalnost v (ne)vezani obliki. Slovenska knjiga ni nastala, kot pri večini drugih narodov, po naključju – kot tiskan zapis te ali one kronike ali življenjepisa kakega svetnika –, temveč načrtno, iz nekakšnega znanstvenega hotenja, z zavestno odločitvijo, da je treba ustvariti slovenski knjižni jezik in knjižno tradicijo (Menart 1988, 3). O tem najlepše pričajo Trubarjeve besede, kako so tuhtali in tehtali, kateri črkopis bi bil za zapis slovenskega jezika najprimernejši, in pa samo dejstvo, da je bila prva protestantska knjiga abecednik. Velik znanstveni napor je bilo tudi prevajanje, posebno *Svetega pisma*.

Prevod tega ključnega besedila vse zahodne civilizacije v katerikoli jezik predstavlja izrazito znanstveno-umetniško dejanje, kajti pri tem ne gre le za literarni prevod besedila, temveč za njegovo nadvse skrbno znanstveno eksaktno presaditev iz enega jezika v drugega. Da to poudarjanje znanstvenosti ni izmišljeno, je najboljši dokaz podatek, da je rokopis Dalmatinovega prevoda Biblije tri mesece pregledovala posebna komisija, sestavljena iz strokovnjakov različnih smeri. Drugi trije dokazi o znanstveni vrednosti dela slovenskih protestantov so Bohoričeva slovnica *Arcticae horulae* in Megiserjev *Slovensko-latinsko-nemški slovar*, dve nedvomno znanstveni dejanji, in Trubarjeva *Cerkovna ordnunga*, ki bi sodila v cerkveno pravoznanstvo. Slovenski protestanti so načrtno in zavestno opravljali dejavnost, kot jo je pozneje francoska akademija: njena naloga je bila skrbeti za jezik, pravopis in slovarsko dejavnost. In nujno sledi, da so protestanti opravljali dejavnost, ki je še dandanes ena poglavitnih nalog SAZU. Toda protestantom sta manjkali formalna organizacija in akademijsko ime. To oboje je imela poznejša Academia operosorum (Menart 1988, 4).

Preden pride do nje, si Janez Menart ne more kaj, da ne bi kot akademik izkazal te zaslužene časti še renesančnemu skladatelju Jakobu Petelinu Gallusu (1550–1591) za njegov *Opus musicum* od 1586 do 1590 v štirih knjigah (Menart 1988, 4) in Janezu Vajkardu Valvasorju (1641–1693), avtorju več topografskih del in znamenite *Slave vojvodine Kranjske* (1689). S slovenskih tal je pravzaprav on prvi akademik. Član angleške znanstvene akademije Royal Society je postal za razpravo o presihajočem Cerkniškem jezeru (Menart 1988, 5). Ni pa postal član prve ljubljanske akademije, saj je ubožno umrl istega leta, kot je nastala prva Academia Operosorum (Menart 1988, 5).

HUMANISTIČNO ZASNOVANA ACADEMIA OPEROSORUM, 1693

Ime Academia operosorum si je po italijanskem zgledu nadela skupina triindvajsetih akademskih izobražencev (največ pravniki, nato teologi in zdravniki), ki so se prvič sešli v Ljubljani leta 1693. Pogoj za vstop vanjo sta bila višja izobrazba in znanstveno ustvarjanje. Akademija delavnih,[4] »po zavesti glavnih članov še kranjsko-domovinska«, je v duhu humanizma imela pred očmi zgolj znanost zaradi znanosti s samoumevno latinskim jezikom (Menart 1988, 12). Pol njenih članov se je posvečalo govorništvu in pesnjenju v latinščini. Sprva so delovali zasebno, javnosti so se predstavili šele leta 1701 s knjigico *Apes Academicae Operosorum Labacensium*/*Čebele ljubljanske akademije delavnih* (Menart 1988, 6–7). Njihov najpomembnejši dosežek je bila ustanovitev prve javne študijske knjižnice v Ljubljani leta 1701, katere naslednica je postala današnja Semeniška knjižnica. Zaslužni so tudi za pobude in razcvet baroka na Kranjskem (*Slovenika* 2011, 4). Akademija delavnih je leta 1716 zaspala in leta 1725 dokončno zamrla (Gspan 1956, 375). Duh Akademije pa je živel naprej.

RAZSVETLJENSKO OBNOVLJENA AKADEMIJA DELAVNIH, 1779

Leta 1779 oziroma 1781[5] je Akademija delavnih znova zaživela. Po duhu je bila razsvetljenska, po rabi jezika in narodno prosvetiteljskih namenih pa že izrazito slovenska (Menart 1988, 12). Pobudo zanjo so dala jožefinska razsvetljenska načela, iz katerih je izhajalo goreče prizadevanje Marka Pohlina, Blaža Kumerdeja, Jurija Japlja in somišljenikov iz praktičnih interesov za uvedbo slovenščine v tedanji izobraževalni sistem v nemščini. Sprva je delovala v zaprtem krogu: od leta 1779 ob šolniku, filozofu razsvetljencu Blažu Kumerdeju, ki je njenim članom predložil v obravnavo razpravo o kranjskem pravopisu. Poleg njega so bili še Jurij Japelj, prevajalec *Svetega pisma,* bosonoga avguštinca Marko Pohlin, prvi avtor številnih poslovenjenih del za široko rabo, in Feliks Dev, zaslužen za prvi almanah slovenskih posvetnih pesmi leta 1779, sodelavec *Pisanic,* filolog, nesojeni jezuit Martin Naglič, Anton Makovic, deželni ranocelnik, porodničar in prvi predavatelj medicinske stroke v slovenskem jeziku, šolnik grof Janez Nepomuk Edling, zgodovinar in dramatik Anton Tomaž Linhart, Jakob Zupan, profesor za orientalske jezike in Staro zavezo na ljubljanskem liceju, Inocenc Taufferer, prvi vodja javne knjižnice v Ljubljani (Menart 1988, 11), in drugi. Akademiki so obnavljali in dopolnjevali slovenski knjižni jezik, množili nabožno literaturo, uvajali

[4] Zato je bila simbol akademije čebela.

[5] Janez Logar (*Slovenski biografski leksikon*, 1925–1932, 584) jo imenuje že leta 1779, medtem ko Jože Pogačnik (1969, 51) za zanesljivo navaja letnico 1781.

v književnost laično pesništvo, dramatiko, celo strokovno literaturo in s tem utrjevali slovensko kulturno in narodno zavest. Jurij[6] Japelj je v neki šolski knjigi, prvi po Trubarju, namesto Kranjci uporabil ime Slovenci za ves slovenski narod (Menart 1988, 12–14).

Prvo javno sejo so imeli šele 5. aprila 1781. Iz latinskih govorov Jurija Japlja in člana Antona T. Linharta je očitno, da so navzoči razumeli udeležbo na njej kot »neposredno nadaljevanje prve akademije« (Menart 1988, 12) in je bila zasnovana na strogo znanstveni podlagi. Morda je prav trenje med različnimi koncepti o njenem delovanju vplivalo na to, da je omagala že leta 1785 (Pogačnik 1969, 52–53). Od njenih članov je v svojih knjigah najdlje hranil spomin nanjo Marko Pohlin (Gspan 1956, 376).

Spomin nanjo pa je obstajal tudi zunaj nje. Doslej je bilo spregledano, da je Jernej Lenček (1827–1861), ki ga je škof Alojzij Wolf poslal na Dunaj, da bi se v Avguštineju pripravil za doktorat, a se je zaradi jetike moral vrniti v domovino (Stanonik 2024, 119–143), leta 1859 Valentinu Vodniku v čast objavil pesem *Cvetlica »Operosa«*, v kateri proslavlja zasluge ene (ali obeh?) ljubljanskih akademij operozov, tj. delavnih, z željo, da bi kmalu zopet vstala »rožca mnogovrstnih ved«:

Zacvetela je cvetlica,
„Rož'ca lepa: **operosa**“
Bla Ljubljani je „danica“
„Lepih mnogoverstnih ved.“ —
De pa vedno lepši bi cvetela,
Kinč'la se z lepoto svojo vso,
Je sinove svoje v ven'c objela,
In cvetela z „**združeno močjo.**“ —

Srečna táčas b'la Ljubljana,
B'la je vir „edinosti“;
B'la Modricam sedež zbrana,
Sedež b'la „**marljivosti.**“ —
In zato so vede se vzdigvale,
Ki v lovornih vencih še slove;
Umotvorne dela so nastale,
Ki „Ljubljane kinč“ še zdaj stoje. —

Vodnikov spomenik 1859, 169

[6] Menartu (1988, 14) se je najbrž napačno zapisalo Janez.

Premisleka vredno je, da je Lenček tako pesem namenil prav Valentinu Vodniku. Ali to pomeni, da je pri njej kaj sodeloval tudi tako imenovani prvi slovenski pesnik, ali pesem potrjuje tezo, da se je dejavnost druge Akademije prenesla v Zoisov krog (Gspan 1956, 376; Menart 1988, 14)?

Misel na ustanovitev univerze in akademije znanosti je živela kot ideal, ki ga je treba uresničiti. Po revolucionarnem letu 1848 so ga še posebej podpirali nekateri posamezniki in društva, ki so gojili znanstveno in umetnostno misel. Najbrž gre med predhodnike akademije šteti tudi Kranjsko kmetijsko družbo, katere *Zbirke koristnih naukov* po letu 1770 dosegajo raven prispevkov in po sestavi avtorjev kakovost takratnih publikacij nekaterih svetovno znanih akademij (Menart 1988, 14).

Da se je spomin ustanovitev univerze in akademije v določenih krogih vzdrževal še naprej, je razvidno tudi iz pisanja o sodelavcu *Pisanic* Martinu Nagliču, za katerega v prvi slovensko pisani zgodovini slovenskega slovstva (Kleinmayr 1881, 77) med drugim piše, da je bil »marljiv ud Akademije«. Pohvala o marljivosti se more nanašati le na Nagličevo sodelovanje v »Kumerdejevi jezikoslovni akademiji«, kakor slovstvena zgodovina imenuje prizadevanje prvega rodu razsvetljencev za poenotenje tedanjega knjižnega jezika s primerno slovnico, pravopisom in slovarjem (Pogačnik 1969, 50). Zaenkrat še ni znano, s čim se je Naglič izkazal, da je bil leta 1781 sprejet tudi v obnovljeno Akademijo delavnih (Academia operosorum) (Gspan 1956, 375–376; prim. Kidrič 1930, 212/op.).

Leta 1864 ustanovljena Slovenska matica naj bi skrbela za organizacijo slovenskega znanstvenega dela in je najbrž pri ustanovitvi akademije imela posebno vlogo (Menart 1988, 15).

AKADEMIJA OPEROZOV, 1892

O njej piše Franc Saleški Finžgar: Jožef Benkovič,[7] ki je dokončal bogoslovje leta 1892, je dal spodbudo za ustanovitev tretje Akademije operozov. Povabil je vse, »ki smo se trudili s peresom kakor koli, da se združimo v zvezo književnih delavcev«: Franc Saleški Finžgar (1861), Tone Hribar (1864), Alojzij Stroj (1868), Jožef Benkovič (1869), Anton Medved (1869), Josip Volc (1869), Mihael Opeka (1871).[8] Vseh članov se ne spominja več. Po naštetih članih sodeč je bila ta »akademija« omejena izrecno na humanistično dejavnost in glede na rojstne letnice so bili že oblikovani in doštudirani bogoslovci, torej duhovniki (Finžgar 1962, 47). Akademijo je tako spodbudil on. Povedal nam je, kaj pomenijo črke AO:

[7] »Jožef Benkovič je bil sam neutrudna pridnost, velik zgodovinarski talent. Bil je zlato srce, nedolžen kakor sv. Alojzij, pa širokega razgleda v svet. Z njegovo smrtjo (1901) smo izgubili zgodovinarja, ki bi bil mnogim kos.« (Finžgar 1962, 45)

[8] Podatki so vzeti iz SBL.

avete omnes: vsi pozdravljeni;
apage otium: proč z lenobo;
apis operosa: čebela delavka;
amici omnes: vsi prijatelji; vsak prijatelj;
apage odium: proč s sovraštvom.
In tako dalje.

Funkcionarji so bili: Stražimir – blagajnik, Kažimir – tajnik, Pazimir – predsednik. Vse je bilo nekam skrivnostno. Vsak se je moral zavezati, da bo v teku leta izvršil kako književno delo: povest, pesmi, razpravo, zgodovinski spis (Finžgar 1962, 47).

Morda razlaga kratice AO in umetelna imena društvenih funkcionarjev res merijo na skrivnostnost, o kateri govori Finžgar; ni pa nujno, da je to moralo biti že tudi skrito pred nadrejenimi, kakor nakazuje notica ob Josipu Volcu, da naj bi bil to celo tajni krožek Academia operosorum, ki je imel v programu leposlovno in znanstveno literarno delovanje med bogoslovci in duhovniki (SBL 1986, 565).

Da gre za zrele duhovnike, priča Finžgarjeva opazka, da je šel iz Bohinja v Ljubljano na dogovorjeno srečanje s prijatelji: »Bili so člani AO (= Akademije operozov). Imenitno smo se imeli. Pretehtali smo vso tedanjo novejšo domačo književnost. Kako skromna bera je bila: *Ljubljanski Zvon, Dom in svet, Matica* in *Mohorjeva* – to je bilo skoraj vse.[9] Tudi odgovor je moral dajati vsak o svojem delu« (Finžgar 1962, 75).

Tretjič osvetli Finžgar to akademijo z anekdoto, kako ga je lastnik in urednik *Slovana* Dragotin Hribar nagovarjal, da bi kaj napisal zanj. »Slovan ni bil nikakor izrazito svobodomiseln list.« Finžgarja je mikalo, da bi mu ustregel – in kaj zaslužil. »A kaj sem hotel. Naša Akademija operozov je sklenila: ›Mi smo predvsem dominsvetovci. Oklenimo se tega lista!‹« (Finžgar 1962, 175).

To ni dolgo trajalo. Nekajkrat so se sešli v Ljubljani, potem pa je mnogo vplivala Benkovičeva smrt (1901), da so se njihova druženja nehala. »Vse to prizadevanje mladih bogoslovcev je dokaz, kako zelo smo bili prepričani, da je duhovniku potrebno delo za ljudstvo, seveda predvsem v dušnem pastirstvu, treba pa mu je porabiti tudi ostali prosti čas« (Finžgar 1962, 47).

AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI V LJUBLJANI, 1938

Krožek požrtvovalnih znanstvenikov je leta 1917 ustvaril *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* (Glonar 1921, 702). Prva slovenska

[9] Vmes se kakor v medklicu navdušuje: »Strmeti moramo, če samo bežno preudarimo, kaj in koliko se je storilo v Slovencih v kratki dobi petdesetih let na vseh kulturnih področjih – v književnosti, znanosti in umetnosti in tudi pri gospodarstvu: zadruge, napredek pri kmetijstvu itd.« Avtor ima v mislih obdobje prve polovice 20. stoletja, takrat je namreč pisal te spomine.

specializirana znanstvena revija izmed let 1918 in 1931 izpričuje, da so v njem zastopane vede že dosegle tako stopnjo, da se je pokazala potreba po samostojnem glasilu, v katerem bi lahko predstavljale svoje raziskovalno delo, izrekale svoja dognanja ter si oblikovale nadaljnje razvojne težnje« (Dolinar 2007, 151).

Leta 1921, tedaj že v novonastali Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, je bilo ustanovljeno *Znanstveno društvo za humanistične vede* v Ljubljani. Njegovi prvi člani so bili, po abecedi: Anton Breznik, Ivan Grafenauer, Ljudomil Hauptman, France Kidrič, France Kos, predsednik Slovenske matice Dragotin Lončar, ravnatelj muzeja v Ljubljani Josip Mantuani, profesor v Pragi Matija Murko, Rajko Nahtigal, Maks Pleteršnik, Ivan Prijatelj, Fran Ramovš, Janko Šlebinger, Franc Veber, ravnatelj študijske knjižnice Avgust Žigon. Za predsednika so izvolili Rajka Nahtigala.

Društvo je izdajalo publikacije najvišje znanstvene ravni. Leta 1924 se je z namenom, da bi ustanovili slovensko Akademijo, društvo povezalo s Slovensko matico, Narodno galerijo in društvom Pravnik. Skupaj so sestavili posebno spomenico in osnutek zakona za ustanovitev Akademije v Ljubljani iz štirih razredov in vložili v ta namen več peticij v Beograd, na Notranje in prosvetno ministrstvo Kraljevine Jugoslavije, vendar brez odziva. Zato se je v iskanje rešitve vključila še Univerza v Ljubljani. Njen rektor prof. dr. Milan Vidmar je skrbno pripravljeni osnutek zakona o ljubljanski Akademiji za znanost in umetnost, delovni načrt v 15 točkah in listo kandidatov leta 1929 posredoval beograjskemu Ministrstvu za prosveto v Beograd, da izmed dvanajst priznanih slovenskih znanstvenikov in umetnikov izbere šest članov kot prvo jedro Akademije. Pripravljalni odbor je o tem obvestil SANU (Srpsko akademijo nauka i umjetnosti) in JAZU (Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti, danes Hrvaška akademija znanosti in umetnosti) v Zagrebu. Namesto pričakovane podpore[10] sta obe prezirali prizadevanje pripravljalnega odbora.[11] Iz njunih vrst sestavljena posebna komisija se kljub večkratnim poskusom na »ljubljansko vlogo« ni odzivala in prav tako ne prosvetno ministrstvo v Beogradu.[12] Pripravljalni odbor se je odločil zaobiti beograjsko centralo in doseči svoj cilj tako, da je sestavil pravila za ustanovitev društva Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, za kar je bila pristojna lokalna oblast. Pravila je kot članica pripravljalnega odbora Slovenska matica vročila

[10] To se zdi neverjetno, glede na to, da je Jovan M. Žujović, predsednik Srbske akademije, tri leta prej navdušeno pozdravljal nastanek Znanstvenega društva v Ljubljani prav kot začetek SAZU: »*Obrazovanju Slovenačke Akademije Nauka možemo se nadati u toliko pre što se sada srećno ostvaruje davnašnja želja Slovenaca da imaju svoj Universitet. Universitet će njihov prikupiti do sada rasturene stručnjake, i stvoriti mnoge nove*« (*Ljubljanski zvon* 1921, 703).

[11] Beograjska *Pravda* je pisala: »Kako sploh hoče to malo provincialno mesto tam nekje na meji tako veliko znanstveno ustanovo, ki naj bo last samo državnih središč?« (Menart 1988, 16).

[12] Aleksandrova diktatura ni priznavala enakopravnosti slovenščine in srbohrvaščine.

tedanjemu velikemu županu ljubljanske oblasti Franu Vodopivcu, ki jih je (1929) takoj potrdil. Kljub temu se JAZU in SANU še zmeraj nista odzvali, tudi leta 1931 in 1932 ne.

Leta 1934 je Slovenska matica, podobno kot pred leti, s ciljem za njegovo ustanovitev, izročila pravila društva Akademija znanosti in umetnosti tedanjemu rektorju Univerze Franu Ramovšu. Glede na veljavne zakone tega ne bi mogle preprečiti ne osrednja beograjska oblast ne južni akademiji v tedanji Jugoslaviji. Zaradi napetih političnih razmer po umoru kralja Aleksandra v Marseillu istega leta pa tega ni bilo mogoče izpeljati; prav tako še ne leta 1935, ko je Fran Ramovš znanstveno, umetniško, narodno in državno utemeljen zakonski načrt za ustanovitev prave akademije v Ljubljani znova predložil ministrstvu prosvete v Beogradu. Vendar ni nič zaleglo, zato je kot rektor odstopil.

Neprestano zavračanje in zavlačevanje je trajalo 16 let, kar je končno prišlo na dan. Šele ko je zahteve po ustanovitvi slovenske akademije začela vse glasneje podpirati vsa slovenska javnost, ne glede na politično ali kulturno usmeritev, se je zadeva premaknila z mrtve točke (Menart 1988, 18).

Na vnovično pobudo Znanstvenega društva leta 1937 se je ministrski svet pri jugoslovanski vladi strinjal, da je znanstveno društvo prvi začetek ljubljanske Akademije znanosti in umetnosti. Ministrski svet je uradno odobril ustanovitev društva Akademija znanosti in umetnosti, ki naj se mu po pooblastilu ministra za prosveto prizna status, kakršnega imajo akademije v zasebnem in javnem pravu v razmerju do državne uprave. Ustanovni občni zbor društva Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani je bil 11. decembra 1937, kar je bil odločilni korak k dokončni ustanovitvi bodoče prave akademije.

Prvi člani društva AZU so postali: France Kidrič, Milko Kos, Gregor Krek, Rajko Nahtigal, Aleš Ušeničnik, Rihard Zupančič, Oton Župančič (Menart 1988, 20). Vendar to še ni bila prava akademija, zgolj »društvo« s tem imenom. Za njegovega predsednika je bil izvoljen Aleš Ušeničnik (Bernik 1997, 390).

Z 11. avgustom 1938 datirana je bila 31. avgusta 1938 v *Službenih novinah Kraljevine Jugoslavije* s podpisom ministra za prosveto in ministrskega predsednika M. Stojadinovića objavljena uredba o ustanovitvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Ni se pa smela imenovati »slovenska« (Menart 1988, 24).

Med okupacijo je po zaslugi obeh predsednikov, Rajka Nahtigala in Milana Vidmarja, ter glavnega tajnika Frana Ramovša »spretno izpričevala samobitnost slovenskega naroda, kolikor je bilo to v danih razmerah mogoče« (Menart 1988, 24, 25).

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI, 1943, 1948

Takoj po pravno veljavni ustanovitvi leta 1938 se je AZU želela pridružiti Mednarodni zvezi akademij v Bruslju, vendar sta jo druga svetovna vojna in

italijanska okupacija navezali na italijansko sfero, posebej k rimski Kraljevi akademiji Italije.

Najbrž je to nagnilo njenega tedanjega predsednika Milana Vidmarja, da je pri šefu pokrajinske uprave generalu Leonu Rupniku izposloval odlok o preimenovanju AZU v SAZU (prim. *Službeni lit Šefa pokrajinske uprave v Ljubljani* 13. 11. 1943; Bernik 1997, 391).

Po koncu druge svetovne vojne je Narodna vlada Slovenije 5. septembra 1945 izdala Začasno uredbo o Akademiji znanosti in umetnosti (Menart 1988, 24, 25).

21. maja 1948 je Ljudska skupščina LRS sprejela Zakon o *Slovenski akademiji znanosti in umetnosti*, katerega besedilo je nekoliko spremenjeno in prečiščeno izšlo leta 1949 v Uradnem listu LRS št. 16–92. Šele s tem je akademija dobila uradni naziv »slovenska« (Menart 1988, 28).

Statut je imel 52 članov. V dveh izmed njih je poudarjeno, da je SAZU najvišja znanstvena in umetnostna ustanova Slovenije. Naziv prezident so zamenjali za predsednika, generalnega sekretarja za glavnega tajnika. Vpliv oblasti na Slovensko akademijo se je povečal. Iz štirih razredov jih je nastalo pet, ker je razred za filološke in literarne vede postal samostojen. Leta 1975 se je razdelil še četrti razred, kar je odslej šesti razred za medicinske vede. Taka ureditev je ostala vse do danes. Ta zakon o SAZU je trajal 30 let. Leta 1980 je Skupščina SR Slovenije z ustanovitvijo ZRC SAZU izdala nov Zakon o SAZU. Prvi razred se od leta 1987 deli v oddelek za zgodovinske in oddelek za družbene vede (Menart 1988, 34).

FRANC SALEŠKI FINŽGAR, AKADEMIK

Iz prejšnjega razdelka se vidi, da je Franc Saleški Finžgar sodeloval že pri duhovniškem društvu Academia Operoza.

Bil je eden od osemnajstih ustanovnih članov tedaj sprva še zgolj Akademije znanosti in umetnosti. Prvi z uredbo imenovani člani so bili potrjeni 17. oktobra 1938. 12. novembra 1938 je bila sklicana njena prva glavna skupščina.[13] Njen prvi predsednik prof. dr. Rajko Nahtigal je bil imenovan 4. januarja 1939, vsi drugi 28. januarja 1939. Prvi generalni sekretar je postal Gregor Krek (ml.).

Člani prvega sklica Akademija znanosti in umetnosti:

I. Filozofsko-filološki-historični razred: France Kidrič, Milko Kos, Rajko Nahtigal, Fran Ramovš, France Stele, Aleš Ušeničnik; prvi razredni načelnik Fran Ramovš.

II. Pravni razred: Rado Kušej, Leonid Pitamic, Janko Polec, Milan Škerlj, Jovan Hadži; prvi razredni načelnik Gregor Krek.

III. Matematično-prirodoslovni razred: Josip Plemelj, Milan Vidmar, Rihard Zupančič: prvi razredni načelnik Metod Dolenc.

[13] Takrat je nehala AZU obstajati kot društvo.

IV. Umetniški razred: Rihard Jakopič, Matija Jama, Anton Lajovic, Jože Plečnik, Oton Župančič; prvi razredni načelnik je postal Fran Saleški Finžgar (Menart 1988, 23–24) in ostal prvih deset let.[14]

Finžgar je bil najbolj zaslužen tudi za ustanovitev Jegličevega akademskega doma, ki je le kratkotrajno služil svojemu namenu. Finžgar je ostal njegov predsednik do konca. Namesto da bi bil Dom pri nacionalizaciji nasilno odvzet, ga je pisatelj dostojanstveno predal v last SAZU. Tam so danes Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta in njuni knjižnici.

Franc Saleški Finžgar je tudi hišo, v kateri je nazadnje živel ob Gradaščici v Trnovem, v oporoki prepustil SAZU. Svojo odločitev je v pismu dne 7. 10. 1958 Ferdinandu Koledniku utemeljil zelo stvarno: »Glede moje hiše si v zmoti. Ni več moja, samo v porabi do smrti, potem je last Akademije. Vedno je treba kaj popravljati pri bajti, zato sem jo dal. Daljši[15] moji sorodniki pa bi morali tak prepis plačati, da preveč boli.«[16]

Glede na to, da je Finžgar SAZU v oporoki prepustil dve stavbi, je bilo primerno, da mu je ustanova, katere tudi ustanovni član je bil, izkazala dolžno spoštovanje in pozornost. V ta namen je II. razred Slovenske akademije znanosti in umetnosti 8. in 9. novembra 2023 organiziral dvodnevni simpozij, prvi dan v Žirovnici, v Čopovi hiši, in naslednjega dne v Ljubljani, v dvorani SAZU.

ZNANSTVENA MONOGRAFIJA

Prvo poglavje, »Finžgar in domače okolje«, opredeljuje *genius loci* in *topos*, ki je trajno zaznamoval Finžgarjevo osebnost. Po ugotovitvah Marka Snoja Finžgarjev rod po očetovi strani prejkone izhaja s Tirolskega, po materini strani pa sledi Prešernovim koreninam. Karavanke s Stolom neposredno, v daljavi pa mogočni Triglav, dajejo pečat prebivalcem Dežele oziroma Kašarije, kakor je v prenekaterem svojem delu ugotavljal Finžgar; tudi ob spoznanju, da to postaja že zgodovina (Jože Andrej Mihelič). V to pokrajino je vpel tudi nekaj svojih mladostnih doživetij in izkušenj, tudi spomine na rod: očetove zgodbe iz *Makalonce*, planinske pohode (Triglav), prizadevanje za čim več domačih izrazov (Jožica Škofic).

Drugo poglavje, »Franc Saleški Finžgar in zgodovina«, potrjuje, da Finžgar »ni bil politik, vendar nobeno narodno ali kulturno dogajanje ni šlo mimo njega« (Koblar, 371). Zgodovinarji so se najhitreje odzvali prošnji za sodelovanje, in to na zaprošeno temo. Bogdan Kolar predstavlja

[14] Prim. uvodni prispevek akad. Petra Štiha, predsednika SAZU.

[15] Mišljeno je: daljni sorodniki drugega ali tretjega dednega reda morajo plačati prispevke za prepis in vpis v zemljiško knjigo.

[16] Citat mi je prijazno prepustil kolega Igor Maver, izredni član SAZU.

pisateljev *vitiosus curiculum*, stvarno, konkretno, brez prikrivanja, a tudi brez namigovanj in hudobije. Bojan Godeša je bil zaprošen za analizo Finžgarjevega položaja med Cerkvijo in Osvobodilno fronto, a jo je zožil na vprašanje med Cerkvijo in Finžgarjevimi lastnimi načeli, kar je z vidika, da Finžgar pisatelj uradno ni bil izrecno član OF, najbrž smiselno, vendar je s tem dobil možnost za kritiko zgolj do ene strani, medtem ko se do druge ne opredeljuje, čeprav je Finžgar sprejemal njena deklarativna načela. Kljub temu je iz njegove razprave in razprave Jurija Perovška razbrati Finžgarjevo zagatno situacijo. V etnološkem članku Janeza Bogataja spoznamo Finžgarja v povojnem času, ko je bil tudi zaradi izgube sluha omejen na zasebnost.

»Finžgar in literatura« je v monografiji samo eno od poglavij, čeprav je bilo zamišljeno, da ji bo posvečena cela. Odziv ni izpolnil pričakovanj. Finžgar kot pisatelj za ambiciozne raziskovalce očitno ni več tako privlačen. Hvalevredno je, da se je odzval starosta slovenskih literarnih zgodovinarjev akademik Janko Kos, in enako, da sta vstopili raziskovalki mlajše generacije (Mandić, Žejn) z Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede. In prav tako, da sta kljub štajerski provenienci bili pripravljeni seči po gorenjskem avtorju dve sodelavki z mariborske univerze. Kakor kažejo naslednja poglavja, je Finžgar dobil večji poklon kot organizator, manj pa kot literarni ustvarjalec.

Četrto poglavje, »Franc Saleški Finžgar in slovenska kultura«, se deloma navezuje na prejšnjo temo, le da je tu snov obdelana izrecno parcialno. Zdaj imamo konkretno predstavljene Finžgarjeve zveze s škofom Antonom B. Jegličem, Izidorjem Cankarjem, Jožetom Plečnikom, prevajalcem njegovih del Ferdinandom Kolednikom, ki je v slovenski javni zavesti po krivici zapostavljen tako v Cerkvi kot sicer, pa je med drugo svetovno vojno zastavil svoje življenje za cel otok ljudi in odnesel célo glavo le po zaslugi njenega prejšnjega konca pred eksekucijo.

Finžgarjeva zadolžitev in angažma pri Mohorjevi družbi in Novi založbi sta Finžgarju po drugi svetovni vojni pomagala pridobiti sredstva za preživljanje. Finžgarja je užalilo, da je bilo s strani prezidija z dne 15. 3. 1947 zapisano, da mu ta nakazuje »vzdrževalnino« za zasluge na slovenskem književnem polju.

> Ta skromna pokojnina je bila trdo zaslužena s tolikoletnim brezplačnim vodstvom zadruge Nova založba. Prav tako nisem dobil niti zahvale, kar sem delal in trošil za Prešernovo hišo. Prepričan sem, da bi tega v oni dobi ne bil izvedel nihče drug. Tudi bridka nasprotja sem moral prebiti zaradi Jegličevega doma, ki sem ga zopet kot predsednik te zadruge s pristankom občnega zbora podaril Akademiji, ki je zaman iskala sobe za svoje inštitute. Nič ne bom omenjal dela in težav, ki sem jih imel vse življenje kot zvest Slovenec, socialno čuteč, in zlasti še med osvobodilno vojno, ko sem bil trikrat določen za talca ali vsaj za izgnanstvo, in imel

še nesrečo, da so mi zavezniške bombe porušile hišo. To je moje kratko pojasnilo, da sem le za ta težka narodna dela, ki nimajo z literarno pokojnino prav nobene zveze, sprejemal od 1/1 1947 do 1/2 1953 po 5000 din pod naslovom »vzdrževalnina«, kar ni točno.

Pisatelj Franc Saleški Finžgar pojasnjuje Josipu Vidmarju, da mu je bila za delo pri Novi založbi priznana mesečna plača oziroma dosmrtna pokojnina od 1. januarja 1947 do smrti.

»Franc Saleški Finžgar in stavbna dediščina« je v tukajšnji monografiji čisto novo poglavje. Pravo presenečenje, saj odkriva Finžgarjevo velikopoteznost in organizatorsko sposobnost tudi za materialne zadeve. Danes hodimo gledat Finžgarjevo rojstno hišo kot ljubko bajtarsko selišče. V resnici so se Finžgarjevi že leta 1890 preselili v veliko zidano hišo na Breznico, kakor piše Mira Novak, nekdanja dolgoletna skrbnica Finžgarjeve rojstne hiše v Doslovčah.

Finžgar je zaslužen tudi za slovensko muzeologijo. Leta 1939 je zasnoval, kako z novčičem uboge vdove (prim. Mr 12,42) zbrati denar za odkup Prešernove rojstne hiše. Ta zgled je upošteval slavist Janez Svoljšak iz Mojstrane z nabirko za Finžgarjevo hišo v Doslovčah. Slovenska pisateljska pot je bila uradno odprta v Vrbi v počastitev Finžgarju, ker je tam postavil Prešernov muzej in nam pokazal pot reševanja in množenja dediščine. Po drugi svetovni vojni je postalo vodilo, da šolarji odkupujejo in rešujejo rojstne hiše naših literatov. Čopov dinar je Čopovo hišo rešil rušenja (Mira Novak).

Marija Stanonik, v ozadju Finžgarjeva rojstna hiša, 2023; foto: Pavel Bešter